

Ə. Ə. SƏİD - ZADƏ (ZAQI)

о с а е ф о н г .

АРХИВ

MIRZƏ-ŞƏFİ (VAZIH)

(Mirzə-Şəfi Vazihın yaşayış və yaradıcılığına
arxiv materiallarına əsasən əjranış təcrübəsi)

(„İnkilab və Mədəniyyət“ məcmuəsi-
nin 1929 il № 9-da dərc edilmişdir)

92
5-49

AZƏRBAYCAN MƏRQƏZI İCRAIYƏ KOMİTƏSİ
JANƏNDA AZƏRBAYCAN TƏDKİKAT İNİSTİTYTU

ə. ə. SƏİD-ZADƏ (ZAQI).

894.362.7

C 38

MIRZƏ-ŞƏFİ (VAZIH)

(Mirzə-Şəfi Vazihin yaşayış və yaradıcılığın
arxiv materiallarına qısa əjrənış tecrübəsi).

(„İnkilav və Mədəniyyət“ [məcəmyəsinin 1929-il
№ 9-də dərc edilmişdur).

14873

15110
MAY 15 1944

Ar. Şəfi
D. 7944

03110

Azərbaycan Mərqəzi İcraiyyə Komitəsi
janənda Azərbaycan Elmi tədkikat
İnistitytynyn nəşriyyatı

*AZƏRNƏŞRmətəəsində basıldı.
Baq, Bolşoj Marskoj və Kras-
no-Presnensqi quçələrin tinində
№ 16-36, Baş Matəyat Mudirliqi
№ 6098, Sifariş 883, Səjə 275.*

Mirzə Şəfi Vazih

(Mirzə Şəfi Vazihin jəajətə və jəradətçiligtinə arxiv materiallarına qərə öjənmiş təcribəsini).

Mədxəl

Ədəbijatımızda Mirzə Şəfi xusəsynda by vaktə kədər kənəətbəxə bir səj jəzilməməzdir; Mirzə Şəfini taninjan Avropa ədəbijatı dəxi onyn qibi! Aramızdaql əjrətlik jəlməz byrasındəydr qi, Avropada Mirzə Şəfi xusəsynda bir çək əhəmiyyətli məsələlər kaldırılaraq sonra jərməçlik byrakılməzdyrsa, Azərbajcanda by da olmaməzdir: butun by məsələlərə jəbançıl kalarak by vaktə kədər Azərbajcanda F. Qəçərli, S. Mumtazın verdilərləri butun butunə jənləz «mə'lymat» ilə iqtifa edilməzdir.

Bynları nəzərə alarak Mirzə Şəfi xusəsynda hazırlaməkda oldygyмыz əsərdən qičiciq bir «xulasə» jəparak zairin əldə etdiyimiz zəirlərinəndəp bir nəçəsi və foto-reprodysijaları ilə birliqdə dərc ediriq. Mirzə Şəfinin əsərlərinədəqi əhəmiyyət by qun dəxi maraklı oldygyна qərə, zənnimizcə «Mirzə-Şəfinin irsi» xusəsynda byrada kaldırılan məsələdəqi qəsqinliq, bynynla bir kat daha artməz olыр.

Zəfinin çöcüklygy və təhsili.

Mirzə Zəfi Sadıq oğly, çox jakın bir ehtimala qorə, 1792-ci ildə Qəncədə anadan olmyşdyr. Özü də turqdur. Atası Qərbəljə Sadıq, Qəncə xanı Cavad-xan Zijad-xan oğlyny « bəna » (mə'mar) sı idi və konəy xanlıklarda dəxi çök məşhyr imiz. Qərbəljənin iqi oğly var imiz: bojuqu Əbdul Əli və qiciqi Zəfi.

Zəfi çök qiciq jəzlarından qitaba həvəs qəstərdiqinə qorə, atası ony molla etməq fiqrinə duşmuşdu və by məksəd ilə ony qəncədəqi məşhyr molla Husejnin məqtəbinə vermişdi; Əbdul Əli isə, atası qədən jol ilə qədəcəqdi və dəz jonan əjjirdliqində çaltımakda idi.

1804-ci ildə P. D. Tsisianov Qəncəni alıb by xanlıqı Rysjaja koşdy. Kismən zəhər alınan zaman edilmiz talan səbəbinə kismən umymijjətlə Cavad-xanın bəzına qələn mə'lym hadisələr səbəbinə Qərbəljə Sadıqın butun var-joky əlindən çıkdı və bir az qeçəndən sonra dərdədən urəqi partladıb, öldü. Onsyz da molla olmaga heç bir həvəs qəstərməjən Zəfi, «bəzırlz» kalandan sonra, butun-butunə ədəbijjat ilə məzgyıl olmaga bəsləjarak, ərəb və fars zairlərinin əsərlərini ojrənməqə koşyldy.

Hacı Abdyllanın syfizm təbligatı və Mirzə Zəfi.

By illərdə məşhyr Hacı Abdylla Məqqədən kajıdır. By adam dəxi əslən turq olyb Qəncədə doqylmyşqan, məhız alver məksədi ilə Təbrizə qətmiz və orada çök kalarak «iranlılaşmışdı». Çarizm Azərbajcanda jərləzincə çök varlı olan by həc haklı olaraq, fiqr etmişdi qi, indi Azərbajcanda onyn «iste'dadı» (alver) uçun qəniz bir mejdən açılmış olyr və byna qorə də Məqqədən kajıdandan sonra Təbrizdən Qəncəyə qoçdu. By tacir, özü ilə birliqdə syfizmin bə'zi unsurlərini dəxi qətirirdi! 1)

Mirzə Zəfinin by vaktə kədər lucrənin bir zəxs olyb həttə tələbə, jə'ni «ulym» arkadaşlarından belə heç qəs ilə jakınlaşmadıqlını qəstərdiqləri halda onyn tərcəməji-halçılar by tarixdən e'tibarən onda Hacı Abdyllaja karzı dərin bir marakın ojadıqlını kejd edirlər: Hacı Abdylla mollalar ilə, jeni məsləqinin ygrynda, dini məsələlərə dəjir çök kızıqlın mubahəsələr aparılmış və bir çök mollalar ilə by səbəbə qorə həttə duşmənçiliqi də olmyz imiz. Mirzə Zəfi bir az qeçmədən by ixtilaflarda Hacı Abdyllanın tərəfini saklamaga bəsləjarak by isə karızılır; onyn by həraqəti, Ha-

1) Bəziləri onyn by məsləqə dənması səbəblərini Bağdadda tanız oldyky məşhyr dəvviə Sejid Səttar ilə qəruzməsində aktarırlarsa da, doğrysy bydyr qi, belə bir məsləq, həc, uçun «əjnina» biçilmiş bir qejim» kədər doğry idi.

cı Abdylłaja çok qəməq etdi, çünqu qeçənlərdə mollalığa hazırlanmaqda olan bir tələbə sifətilə, Mirzə Zəfi din qitablarını, çox qəzəl bilirdi və beləliklə onyn mollalara kəfəzi, çikizləri, onları, ta «can evindən» jaralardı. Onyn Əmər Xəjjam tərəzində jazılmış «rubai»ləri isə din, ən çok d i n n u m a j ə n d ə l ə r i tərəfinə atılmış qəsqin bir ok qibi idi; və ejni zamanda zairin məharətini by zəirlər üçün xalk arasında məşhyr olmağı tə'min edirdi.

Mirzə Zəfinin xusysi jəzajızı.

Istər o vakt, və istərsə də sonralar, Hacı Abdylłanın duzmənləri az dejidli və onlar hətta çarizm vasitəsilə Hacı Abdylłaja «tə'sir» etməyə çalışmışlardı; ancak Mirzə Zəfi Hacı Abdylłanın tərəfinə qeçməqlə özünü butun-butunə çətir bir vəziyyət içərisində koymış oldy: Onyn by çikizlərindən sonra Qəncə mollaları, meçit vəsajitindən «tələbələrə» edilən maddi yardımlı, ona dəxi təmmil etməqdən imtina etdilər. Mirzə Zəfi üçün aclık başlanmışdı. Bir az qeçəndən sonra, Hacı Abdylłanın təvsijəsi ilə Mirzə Zəfi, Cavad Xanın dyl kızı, Pistə-xanımın janına kyllıyga qirdi və tərəcəmaji-halçılarından birinin çok da dogry qərunməjən ehtimalına qərə, o vaktədən bəri adı, Mirzə Zəfi olmağa başladı.

«Bəxt» və dinclıq, Mirzə Zəfi üçün həmişə təsadufi və müvəkkəti olmyədy; belə qi: bir az qeçəndən sonra Ygyrly-xanın Qəncəni jəniddən

müvəkkəti olaraq qeri alması, və sonra basılması, nəticəsində, Pistə-xanın kardəsi ilə birliqdə İrana kaçmalı oldy. Mirzə Zəfi jənə də ac kaldı. Qəncə talanında hər zəjdən əli çikmiş Hacı Abdylı da ona əsaslı bir yardımlı edə bilməjidirdi və bir də çok qeçmədən oda oldy. Çok qəzəl xətti olan Mirzə Zəfi by tarixdən e'tibarən «məqtyb jazmak» ilə başını dolandırmağa başlayır; by vaktlar iranda dəz basmasını «icad» olynması, da Mirzə Zəfi üçün by xusysda «bazar qasadlığı» tərədən amilərdən oldy. 2)

Mirzə Zəfi və Mirzə Fətəli.

Mirzə Zəfinin by vaktı jəzajızından onyn Mirzə Fətəli ilə tanış olmasını xətlərləməlidir; by dostlyk, bizim ədəbijatda çok məşhyrədyr və hətta deməq olar qi, zavallı Mirzə Zəfi hakkında ədəbijatımızda edilən danışıklar azagı-jykartı by dostlygy zizirib bojutməqdən ibarət kalmış qibidur!

Mirzə Zəfi ilə Mirzə Fətəli qibi iqi bojuq və muasir ədibin biri-biri ilə olan əlakələrini oyrənməqdə biz heç bir məşhyr qərməjiriq, by dost-

2) Mirzə Zəfinin əlilə jazılmış tarixi qitabları indi də bə'zi 'elmi müəssasələrin «əl jazması» məcmuələri içərisində qərməq olyr; bynlardan məsələn ulym akademijast Asja muzəsinin (Leningradda) «turqə əl jazmaları» hissəsinə də Mirzə Camalın Karabag tarixindən jazıldığı «Asari-Camal» qəstərə bilərəq. Qitab. «Zəfi Sadıqzadə Qəncəni» tərəfindən Tiflisdə 1844-cü ildə jazılmışdyr. Zifrası 590—k.

lykdaq. bə'zi tə'sir ə l a m ə t l ə r i n ə isti- nad edərək Mirzə Fətəlinin by qun bizə mə'lym olan fəlsəfəsində Mirzə Zəfinin tə'siri subytları- nı aramak, bütün-butunə jersizdur: bə'zi ictimai tələkkilərə qərə çox qeçmədən aralarında vake olan fiqir ayrılıqlı, by iqi bəjuq ədibi biri-biri' ilə hətta çox muxalif düzmən halına qətirmədi, və məsələn: Mirzə Zəfi bir əsərində Mirzə Fətəli üçün «baharında qoq-bydak salmajan, pəjizində meyvə verməz!» dejir. 3).

Ancak qi, bütün bynlara bakmajarak biz jə- nə də kejd etməlijiqi, öz tərcüməji-halında dəxi by vaktları üçün «... mən fars və ərəb dillərini oky- makdan başka bir səj bilməzdim və dunjadan bixə- bərdim». 4) deyə Mirzə Fətəli, byndan bir az son- raqi bir əsərində: «Kyranın kaba dogmatizmini ək- lijə dəlillərinin incəliqləri jymyzaldır» 5) dejirqən hələ də Mirzə Zəfidən aldıqlı s y f i z m tələkkilə- rinin tə'siri altında bylynnydy.

3) «Feth-Ali»—Morgenalandische gestalten und gesc- hichten. (Aus dem Nanchlasse Mirza Schaffy's, Neues Lieder- buch mit Prolog und erläutern dem Nachtrag von Fried- rich Bodenstedt. Berlin, 1873). pp 141-142.

4) F. Qəçərli. «Azərbaycan ədəbiyyatı, tarixi material- ları» cild 1, hissə 2, s. 472. by tərcüməji-halın A. R. Hakver- dov tərəfindən Azərbaycan devlət muzəsinə bağızlanılan jeni bir redaksiyası vardyr, qi, byrada byny Mirzə Fətəli özü də təsdik edir.

5) «Поэма на смерть Пушкина». Сочинение Мирзы Фатх-Али Ахундова (в переводе Ив. Ив. Клементьева) журнал «Московский наблюдатель», ч. XI. кн. II стр. 303.

Hər halda Mirzə Fətəli o vaktlar çox javık dosty olan Mirzə Zəfiyə maddi bir yardım etməq üçün çox çalısmədyr və əlimizdə olan bə'zi mu- əjjan vəsikələrə qərə deməq olar qi, o 1836-ci ilin 8 dekabrından 1840-ci ilin 6 mayınadəq turq diii muəllimi bylyndygy Tiflis kəza məqtəbindəqi jerini, öz istəqi ilə Mirzə Zəfiyə tərqi etmiş və onyn by jərə muəllim tə'jin edilməsinə çarzarak haman 1840-ci ilin nojabrında Mirzə Zəfinin Qən- cədən Tiflisə qəçməsinə imqan vermizdir.

Mirzə Zəfi-zair, pedagog və mutərcim.

Mirzə Zəfi, XIX əsir Azərbaycan ədəbiyyatının ilq jarısında çox bəjuq jer dytmədyr: o—həm zair, həm mutəfəqqir və həm də pedagogdyr. (Tiflis və Qəncə də). Byndan başka, öz tərcümələri ilə Avropa və birinci nevbədə rys. bədii ədəbiyyat- ının, azərbaycanlılara ilq tanından odyr.

Əlimizə çatan zəirlərində, by devrdəqi ədəbiyyatın İran tə'siri altında kalan kismi numajəndəsi qibi qərunursə də Vəlif səbqində jazılmış zəirlə- rinin bylynması da ehtimal xaricində dejil və hət- ta çox mumqundur; byrada ancak by kədər deyə biləriqi qi, ədəbi mə'nasilə iranizm tə'siri altında bylynmasından hətta millijətən də iranlı olma- sının sybytlarını aradıqları zavallı Mirzə Zəfi, bitərəf elmi tədkikat nəticəsində isbat edilə biləcəq- dur qi, təhris etdiqi dil e'tibarilə, Mirzə Zəfi hər halda Mirzə Fətəlidən—tə'bir cəizsə—«daha çox

turq»dur *) . **Tiflis devri** isə, özü-özluğündə Mirzə Zəfinin ən çox parlak və həm də yeni bir devridur və by devrdə onun fəalijətinin Abas Kyly Aga Baqi xani «kudsi» (1794—1847) nin Tiflis devri zəirliq fəalijətindən ayrılmamalıdır.

By syratlə Mirzə Zəfi 1846-ci ilədəq Tiflisdə jəzamlıdır. 1846-cı ilin nojabrında Qləncədə yeni açılan kəza məqəbinə zəriət və turq dili muəllimi tə'jin edilmiş və 1850-ci ilin janvarınədəq orada by vəzifədə kalmıdır. By tarixdən e'tibərən jənə də Tiflisə kajıdarak byrədəq qimnazijada turq və fars dilləri muəllimi olan L. I. Grigorjevın qəməqçisi olmyədir. Ejni- ildə də Mirzə Zəfi, «turq Azərbaycan dili xrestomatijası» adlı ilq təlim qitabını, jənə də hamı Grigorjev ilə «birliqdə» jəzmədyr qı, çək kısımlı. Təbrizdə də basması ilə və bir kısımlı da Tiflisdə (1852) mətbəə usuly ilə basdırılmışdır. By qitabın İranda basılması çək yzın vakt istəmiş və onun S. Petersbyrg darulfunynynda 1856-1858-ci illərdə bəkilib L. Z. Bydagov L. N. Berezin, A. O. Myxlinşqij və professor Mirzə Qazımbej tərəfindən verilən təkrizlər jəzılan vaktı Mirzə Zəfi sag deşil

*) Mirzə Fətəlinin əsərləri (bixəssə pıesləri) (?) dilində turq-azəri ədəbijjat dilinin ən mətəbellir unsurlarını bylmıya olan professor B. Çobanzadənin by xusysdəq tətəbbü'nəməsində (bək «Mirzə Fətəli Axvəndev»-də azəri ləhcəsi, «Məarif işçisi» zyrnaltı, 1928-ci il, №3 (35) s. 6-13) olan fiqurları, heç bir syratda razı olmaq olmaz.

By xusys üzərində məni ayrıca dəjanarak «Mirzə Fətəli, pedaqogja və turq dili» adlı əsərində by məktəli ajdələdəcəgəm.

Mirza Zəfi və Bodensstedt

miş; Mirzə Zəfinin beləliqlədə jazajı.az azacıq du-
zəlməqə bəzəlayı.raqan birdən xəstələnir; doktor tə-
davi edir və Mirzə sagalmakda imiş. Bir dəfə
o, tədavi edən doktoryn məsləhəti xilafına bir hə-
rəqət edərək, öz ölümünə bais oluyr. Ondən by işi-
nin səbəbini soran dosty Mirzə Həsən Ordybadijə
Mirzə Zəfi təxminən belə bir cavab vermişdur:
«Söz jok qi, mən hələ 3-4 il də jazaja bilərdim,
laqin daha jazamak istəməjirəm!». 6) Mirzə Zəfini
qulunc bir mevkə'də byrakmak istəjən bə'zi ja-
zıçılartın 7) dediqlərinin əqsinə olaraq, biz isbat
edə biləriq qi, Mirzə Zəfi, beləliqlə, özü-özünü bi-
lərək öldürmüşdür və by hadisə, onyn ədəbi əsər-
ləri taleindəqi, hələliq az mə'lym olan faciəsi ilə
baqlıdyr.

Nojabrtın on altısında səhər saat 10-11 də xəstə-
təliqində by qəstərdiqimiz dəjisiqliq olmyz və ejni
tarixdə qecə jartı.ıt, 16-XI-1852 də Mirzə Zəfi öl-
müşdür. Öləndə 61 jazında imiş.

Bodenstädt və Mirzə Zəfi.

Mirzə Zəfinin jazajı.azında by vaktə kədər to-
kynmadıqlımı.ız ən əhəmiyyətli bir nöqtə daha kalır

6) ad. Berge «Mirzə-Schaffi» (Zeitschrift der Deutschen morgenländischen gesellschafts). Leipzig 1870, pp 425-432).

7) Bynlardan ən əhəmiyyətli A. Berzedur qi, Boden-
stedt üçün qəstərdiqimiz, plaqlıjat izində onyn məkaləsi əsaslı
bir istinad mənbəi roluny oınaja bilmişdur. Bir çök əhəmiyyətli
dəlillər ilə A. Berzenin by məkalədə səmimi olmadıqt, isbat
edilə bilər.

qi, oda 1844-ci ildə Tiflisə qələn Almanjalt, məshyr
Fridrix Bydenstedt ilə tanış olmasdı.ır. 8) Boden-
stedt iqi ilədəq Tiflisdə və umymijətli Qurcustan-
da kalıb və butun by muddətdə Mirzə Zəfi ilə
onyn arasında çök jakın bir dostlyk əlakəsi var-
mış; dostlyklarının səbəbi də, turq və fars dilləri-
ni öjrətməq üçün Bodenstedtin Mirzə Zəfiyə təqlif
etdiqi muəllimliq munasəbətlərindən iləri qədir.

Azərbaycanın XIX əsirdəqi tarix və ədəbiijattı-
nı anlamak istəjənlər, Bodenstedtin əsərlərini çök
dikkətlə öjrənməlidurlər və qələcəqdə biz dəxi by
məsələnin üzərinə kajıdacagız; byrada isə biz an-
cak bir zəjin üzərində ajrıca olaraq dyrmalı.ık:
Mə'lym oldygy uzrə, butun dunjada məshyr ol-
masına səbəb olan onyn təqca 9) bir by zəir qıtab-
çasıdyr qi, 1851-ci ildə Berlində basdı.ı.ımışdyr.

8) Məshyr professor və mutərəccim-zair olan Fridrix
Bodenstedt (22-IV-1819—19-IV-1892) xususynda biz byrada
heç bir mə'lymat verməjiriq; butun Avropa ədəbiijatlartın
da adt tanılan by zair, A. S. Pyəqinin, M. P. Lermontovyn
I. D. Tyraqənevin və başka bir çök zair və jazıçılartın
əsərlərini çök məharətlə almancaja tərcəmə etmiş oldygy
uçun, bilxəssə Rysja məbyatında Bodenstedt çök məshyr-
dyr və by dildəqi hər bir ədəbiijət və iləx..... ensiklopedi-
sində ona ajid mə'lymat qorməq olar.

9) By qıtabdan başka Bydenstedtin «Mirzə Zəfi» adlı
ilə rəbitəli hir başka əsəri də var: (Ans dem Naehlosse Mir-
za-Schaffiys. Neues Liederluch mit Prolog und erläutern dem
Nachtrag von Friedrich Bodenstedt. Leipzig, 1873).

By qıtab «Di Lieder» kədər məshyr olmamış isə, jənə
də 17-18 dəfə basdı.ımışdyr. By qıtaba Bodenstedt «Ən əs'ərbaz
məndəi Mirzə Zəfi» adını vermişdur qi, almanca adının ejnən
tərcəməsidür.

«Die Lieder des Mirza-Schaffy, mit eimem Prolog von Fr. Bodenstedt». By qitaba qirən zeirlər, daha əvvəlcə 1848-50-ci illərdə iqi cilddən ibarət ejni muəllifin «Zausend und ein Zag ina Orient» adlı başka bir əsərində by zeirlərə ajid bir çök tarixi və iləx... mə'lymat ilə birlıqdə olarak basdırılmalıdyr. Okycyların by zeirlərə karət qəstərdıqi rəgbət onları ajrıca bir zeir məcmyəsi halında basdırımağa sevk etmişdur. **Sonralar by qıtab, əzu-əzluqundə bəjuq bir zəhrət kazanarak əsil mənəbəi, jə'ni: «Zausend und ein Zag im Orient» qıtabını ynytdyrmydyr.** By qıciq qıtab deməq olar qı, jazı dilinə malıq olan millətlərdən heç birinin ədəbıjıatına—həm də by ədəbıjıatların ən məzhyr və muktədir zeirləri tərəfindən—tərcəmə edilməmiş kalmamışdyr; Almanjanın əzundə by qıtab 300 (Bodenstedt sag iqən 140) dəfəjədəq basdırılmalıdyr.

By zeirlərin mənəə'ları, xusysynda Bodenstedt əzu bir çök mə'lymat verir qı, onlardan byradaqı məsələmiş uçun ən çök jararlı olanlarını kəsaca bir syrətdə byrada qəstəririq; Okycylarımız by muxtəlif parçalardaqı mə'lymatı, kyrazdırarak Mirzə Zəfinin by zeirlərinin necə olyb da Bodenstedtin əlinə qəcməsini çök açık bir syrətdə ajdınlaşdırıa bilərlər.

Bodenstedt dejir qı: «..... Mən Ərmənistan səjəhətindən kajıdandan sonra birlıqdə qəçirmiş olıdygymyz vaktların dostlyk xatirəsi olarak, Mirzə Zəfi mənə öz əsərlərindən jayılmış bir zeir məc-

myəsi bağrıladı, və ona bir mukəddəmə dəxi jazdı». Bodenstedt tərəfindən butun mətni almanca tərcüməsində qəstərilən by mukəddəmədə isə jazılır qı: «... öz mutəəllimim və dostym olan Bonaten əfəndi 10)nin **muqərrər rəca və iltimaslarına qərə** (!! mən Mirzə Zəfi ona **kəsıdə, gəzəl, murəbbəat, mukəttəat və məsnəvilərdən** ibarət olan öz məcmyə-əji-asarını hədiyə edirəm!».

Bodenstedt əzu, by qıtabın əzərində nə kədər və necə çalıtmış olıdygyny da, heç bir zühəyə jer byrakmajacak kədər açıkcasına səjləjir: «Mirzə Zəfinin əsərlərindən zəqıl və mundəri-cə e'tibarilə (!!), heç bir dəjiziqliqə oğratmajarak almancaja tərcəmə edilməsi (!! mummun olanlarını, mən olıdykları qibi, tərcəmə etdim; by zeirlərin ən çökysy mənim qəzumun kabagında dunjaja qəldıqləri uçun onıradan mən xatirimdə kalanlarını—həttə jazılız tarix və səbəblərini də byrada ajrıca kejd edirəm!».

Avropa Mirzə Zəfini necə tanıtır?

«Die Lieder des Mirza Saffy»nin okycysy artıdıkca, zəhrətti də artdığına qərə qıtabın başında

10) Bodenstedtin adının dejlisi yzınlygyna qərə, çətin olıdyqı uçun, Tiflisdə zərk alimləri ony belə çagırtırlarmış.

adı səjlənən «Mirzə Zəfi» xusysynda daha ətraf-
lıca bir zey bilməq həvəsinin by okycylarda ojan-
ması çok təbii bir zeydi; Əqər əvvəllər «Zausend»də
verilən mə'lymat, Mirzə Zəfini **İlq** tanımaq üçün
butun-butunə qafi edisə də, sonraar Mirzə Zəfini
butun dunjada zəhrət kazanmış by zeyrlərinin
muəllifi olan bir zair qibi, mustəkilən olaraq, tanı-
maq üçün «Zausend»dəqi kədər mubhəmliq halə-
sinə burumuz bir sima jerinə okycylar, real çizqi-
ləri ilə tərsim edilmiz bir insan qərməq istəjirlərdi.

Bir çok dolambaclı jollardan
qəçərəq, by aktarıqların nəticə-
sində ən nihajət və indijədəq
Avropada by qitabların jazantı
ancak Fridrix Bodenstedt bi-
linməqdədur.

Byrada biz ancak, kəsaca olarak məsələnin qe-
çirdiqi devrləri kejd etməq istəjiriq: əvvəllər elə
bilirlərdi qi, Mirzə Zəfi, məshyr və bojuq bir **iran-
lı** zairidur qi, Bodenstedt onyn əsərlərini «butun
rəng və rəjihəsi» ilə almancaja tərcəmə etmişdur;
sonralar by fiqirə qələnələr olmyzdyr qi, Bodenstedt
Mirzə Zəfidən ancak bə'zi «material» (?) alarak o
materialları, öz zairliqinin qucilə «alman qejiminə»
qeydirərəq, umymə kəbyl etdirmişdur. Daha sonra-
lar by fiqirə qəlmizdurlər qi, dunjada heç bir vakt
«Mirzə Zəfi» adlı bir zəxs həkikət halda mevcyd ol-
mamızdyr; by, Bodenstedtin məhz bir «zərk—varı»
həvəslə özü üçün kəbyl etmiş oldygy bir ad, bir

«təxəllus»dur, və by **səbəbə qərə** Bodenstedti «Han-
noverli turq» və ja «Qəncəli alman» deyə adlandı-
rılar. Ən çok haqim olan nəzəriyyə Mirzə Zəfini bir
zəxs olmaq e'tibarilə heç də inqar etməjir; onlar an-
cak Mirzə Zəfini, adları jaltılız öz sığı muhitindəqi
dost və tanıqlarından başka, qimsəyə mə'lym olma-
jan bir çok başka turq dili muəllimlərindən biri qibi
sajırlar. By xusysi «elmi» (?) bir tətəbbə' etmiş
olan professor Henrix Brykz Mirzə Zəfinin zəxsij-
jətini—by qəstərdiqimiz hudyd daxilində—heç də
inqar etməjərəq, onyn adını daşıjan əsərlərə karzı
muəllifliqi məsələsini, məsələn **İranda** «bit-birənin»
olması və onyn karzısına lazımlı olan tədavi («Iran
silhi bəcəq tozy», «Persischer Insectenpulver»)nin
isə **Avropada** ixtira edilmiz olmasilə bir dytyr. 11)

By məsələ üzərində çalımaq bizi by fiqərə qə-
tirdi qi, Bodenstedt tərəfindən «Mirzə Zəfi» adı al-
tında e'lan edilən zeyrlər, Mirzə Zəfinin **özununqu-
dur**; Bodenstedtin by əsərlər üzərindəqi çalıması
nəticəsində hasil olan «alman qejimi» (umymijjətlə
hər bir tərcəməqi zairdən istənilən muvəffəkijjət
zərtlərindən başka) Bodenstedtdən o kədər az bir
xusysi məharət istəmişdur qi, qet-qədə zəhrəti bu-
tun dunjantı dytan by əsərlərə karzı muəllifliq zərə-
finj əldən byrakmaq istəməjən Bodenstedt, «sirkə-

11) Reise der k. Preussischen Gesandtschaft nach Per-
sien 1860 und 1861 geschildert von Dr. Heinrich Brugsch, ehe-
maliger Mitglied der k. Preussischen Gesandtschaft, Leipzig,
in 80, 1862 (Ersten Band, Kap. IX u. XII pp. 73, 104-105—Bodenstedt's Tiflis və «Mirza Schaffy»).

ti —ədəbi» jəpmək məəbyriyyətinə kəlmə və əncək bələliqlə özünü by qitabların muəllifi e'lan edə bilmişdir. Bədənətdin **öz səylədiqləri** də byna qəzəl bir şahiddur.

Bədənətd—Mirzə Zəfidən sonra.

Bədənətd, Mirzə Zəfi xusəsynda verdiqi mə'lymətin belə bitirir: «... Byndan bir az sonra 12) mən Tiflisdən qətməli oldym. İstanbylda mən Mirzə Zəfidən kəsa bir məqtyb əldəm; byrada o mənə bildirirdi qi, o qimnazijada deji, gərnizon məqtəbində jaxətə bir vəziyə əlmədyr». Və daha bir az sonra: «Mən vətənə kəjdəndən sonra Mirzə Zəfidən bir daha məqtyb əldəm». «Mirzə Zəfinin evlənməsi münasəbətə mənə qəndərdiqim təbriq, daha belə sonraqi vaktlarda jazdığım iqi bəzəkə məqtyblar də, qərunur qi, ona çatmamışlardı; bynlara mən Mirzə Zəfidən cavab əlmədim və sonra İtaljə qətməqim də Kəfkəs xatirələrini mənə ynytdyrdylar!» və iləx.

Byndan sonra Bədənətd Mirzə Zəfi xusəsynda daha bir çək mə'lymat verir; əncək hamısından də kət'i syrətdə bəlli olan bydyr qi: zaman qəçdiqə, izlər dəjizirdi və qət-qədə Bədənətd özünü by qitabların təqə muəllifi qibi qəstərməq fiqirində bərqijirdi; butun by qibi «e'tirafat»ndan biz byrada əncək onyn, ən çək kət'i ifadə edilmiz olan «son səzunu» (17-VIII-1873) qəzdən qəçirəcəqiq: «M i r -

12) 1846-cı ilin nojəbr əjində. Ə. Ə.

Mirzə Jysif və Mirzə Zəfi

zə Zəfi zəirlərinin bircəsindən başka, heç birini Mirzə Zəfi özü jazmamışdır və mən də onları tərcümə etməmişəm; dogrydyr, turq və fars dilləri muəllimim olmagına qərə, Mirzə Zəfi mənə bir az tə'sir (?) etməmiş dejildi, amma onyn mənə verdiyi zəir dəftərlərindən (!!), mən çox az istifadə etməmişəm; beləliqlə by qitabda qərunən zəirlər, öz mənəz'ləri e'tibarilə, yalnız mənim özümə bərcəlydyrlar». Byndan bir az sonra Bodenstedt jenə dejiir: «By zəirləri zəqil e'tibarilə (!), heç də Zərk zəirləri zəqililə (!) bağlamaga xusysi olaraq çalızmamamız». Bodenstedtin bynları, n ardınca verdiyi mə'lymatdan da anlaşılr qı: o, öz zəirlərini Mirzə Zəfinin adına həsr etməmiş və hətta by zəirlərin (??) Mirzə Zəfinin öz zəirlərini və ja başka zəirlərin zəirləri oldyğyny da bilməjiir. Deməli, Bodenstedt özünü təmizləməq üçün, Mirzə Zəfiyə iquinci bir iftira da edir qı, o da Mirzə Zəfinin bələqə başka Zərk zəirlərindən plaqijiat (ədəbijiat ogrylygy) etmiş olmaşdyr!

Nəticədə byny da deməlidir qı, Bodenstedtdə bə'zi xəbəcanlı dəkikələr də jök dejildir; məsələn o dejiir: «Zaman qəçməqlə sararmış olan by dəftərlərin japraklarını, bir daha çəvirməqlə, mən qəhnə muəllimimi bə'zən karzımda mücəssəm olmyz qibi qədurəm və özümdən soruyuram: əqər Zərkdə zə-

irliq alimlərin zətən sənətinə əjid bir zəjsə, ola bilməzmi idi qı, by zəirlərdən bə'ziləri onyn özünüqolsyn?!». Amma bynlardan sonra Bodenstedt özünü onynla «rahat» edir qı: «Mirzə Zəfi eləndən sonra onyn tapılan qəğızları arasında, mənim qitablarımda qı zəirlərdən biri də olsyn, tapılmamışdır».

By səbəbə qərə, Bodenstedt, butun-butunə rənat olmyşdyr; onyn, bizim ədəbijiatımızda xurafə halına qətirilən dostlygy ilə Mirzə Zəfiyə, ysta deməsi, onyn dilindən rəvəjət olynanlarla heç də yiyəməjir: məsələn, 1886-cı ildə Visbadendə onynla qəruzən məşhyr rys tarixçisi M. I. Semjevsqı, mə'lym olan qitablarını arasında «Mirzə Zəfi» adının olmasını, Bodenstedtin öz dilindən əztdiqinə qərə, belə anlatmışdyr:

«Turq və ja iranlı olan Mirzə Zəfinin adı, bir «f» ilə jazılır; hal by qı, onyn adını qitabına zərəfətən saldığı üçün Bodenstedt cənabları ony «Schaffy» deyə iqi «ff» ilə jazmışdyr qı, by da ona almanca «kojyn» deməq olan «Schaff» sözünü xatırladırmı. 1) Bir az iləridə də qərdüqumuz qibi H. Brykzyn «bit-birə» ibarəsini Bodenstedt çox əsaslı, bylmyşdy.

Mirzə Zəfinin zəirlərini Bodenstedtin nə cür tərcümə etməsini daha əjdın qərməq üçün bir çox misallar qəstərməq olar. Biz byrada bir numynə qə-tirməqlə qifajəloniriq:

1) М. И. Семевский. „Поэт и профессор ф. Боденштедт“ (журн. „Русская Старина“), 1887.

Mirzə Zəfinin əl jazı, sı, ndan öz imlasilə:

Zahid meji—nabdəndur iqrahi—gələt
Sən xah səzum səhih dyt, xah gələt,
Məscidlərə qirməqim dejil rəgbətdən
Sərməstliqimdəm elərəm rah gələt

By «rubai»ni Bodenstedt almancaja belə tərcümə
etmişdir:

Mullah! Rein ist der Vein,
Und Sund ist's ihn zu schamahn-
Mögst du tadeln mein wort,
Mögst du VVahrhit drin sehn!
Richt das Beten hat mich
Zur Moschee hingeführt:
Betrunken hab' ich
Mich vom Vege verirrt! 13).

Ə. Ə. Səid zadə.

13) Die Lieder des Mirza-Schaffy, Berlin 1922—Lieder
zum Lobe weins und irdiseher Olucks—eligkeit 84, pp 70).

MIRZƏ-ZƏFİ «VAZIH».

(Mirzə-Zəfi «Vazih»in jazajta və jaradıcılığını arxiv
materiallarına görə əjranis tecribəsi).

	Səhifə
Mədxəl	3
Zəfinin çöcyklygy və təhsili	4
Hacı Abdylhanın syfizm təbligatı və Mirzə- Zəfi	5
Mirzə-Zəfinin xusysi jazajta	6
Mirzə-Zəfi və Mirzə-Fətəli	7
Mirzə-Zəfi-sair, pedagog və mütərcim	9
Bodenstedt və Mirzə-Zəfi	12
Avropa Mirzə-Zəfini necə tanıyır?	15
Bodenstedt—Mirzə-Zəfidən sonra	19

1929

391